

УДК 94: 929
ББК 63.3 (4 Укр)

Андрій Магомета
(м. Івано-Франківськ, Україна)

“У СИБІР! НА БІЛІ ВЕДМЕДИ...” СПОГАДИ ДЕПОРТОВАНОЇ

На основі нарративного дослідження висвітлено біографію мешканки Верховинщини, котра в дитячому віці разом із сім'єю була депортована до Сибіру. У публікації окреслено побутове життя та відносини з представниками інших національностей в засланні. Особлива увага звернена на її повернення на батьківщину.

Ключові слова: *наррація, депортація, УПА, Сибір, москаль.*

Для сучасної історичної науки проблематика Другої світової війни є однією з найбільш популярних і дискусійних. Зі здобуттям Україною незалежності розпочався повільний, проте значимий процес, який полягає у руйнуванні радянської моделі історії і виокремленні власної, національної. Особливе місце у висвітленні даної проблеми посідають етнологічні/антропологічні студії, котрі, поряд з класичними підходами історії, використовують методи етнопсихології та культурної антропології.

Дослідження проблем Другої світової війни найкраще відображаються в аналізі “усних історій”, які в контексті пам'яті дозволяють реконструювати досвід минулого крізь призму спогадів очевидців. Дане явище дає можливість досліднику відчувати дух даного періоду та зрозуміти яке місце для нього відводить співрозмовець.

Об'єктом представленого дослідження є пам'ять депортованої.

Як показали дослідження окреслена проблема займає одне з чільних місць у пам'яті гуцулів. Це передусім зумовлено тим, що представлений регіон перебував під пануванням іноетнічних режимів*, кожен з яких характеризувався певними трагічними подіями: вимушеною еміграцією, депортацією, бойовими діями і т.д.¹. Відзначимо, що, за свідченнями респондентів, період встановлення комуністичного режиму був одним з найтяжчих.

Звертаємо вашу увагу на те, що мету представленого дослідження складає не сама констатація фактів чи засвідчення подій, а сприйняття та окреслення їх внутрішній зміст, які вдається отримати у процесі роботи з респондентами. Саме тому нарративний метод дослідження відіграє одну з основних ролей, оскільки, як відзначає польський дослідник Тадеуш Баранюк, “наррація являється важливою пізнавальною категорією, що стосується передусім опису людини, яка через розповідь упорядковує власне життя і надає йому сенс, творячи власну особистість, але також нав'язує відносини з іншими та конструює спільний поділ поглядів минулого”². Інший польський дослідник Єжи Тшебінський наголошує, що наррація є певним способом розуміння реальності через людей³.

Краще розкрити підґрунтя даної проблеми допоможуть історичні факти. Окупація Гуцульщини Червоною армією, яка розпочалась у вересні 1939 р., відзначалася жорстокими репресіями відносно мирного населення, які полягали в мордуваннях, убивствах та примусовій колективізації. Більш заможне населення звинувачувалось у куркульстві і підлягало депортації до Сибіру. Це призвело до того, що вже на початку 1940 р. у даному регіоні активізувала/посилила підпільну діяльність Організація українських націоналістів, з якої згодом сформувалися загони Української повстанської армії. За таких умов радянська влада посилювала репресії та змінювала стратегію боротьби з націона-

* Маються на увазі періоди панування Австрії, Польщі, а також німецько-мадярська та радянська окупації.

лізмом. Вершиною загострення репресій став 1945 р., коли влада СРСР почала розробляти план для боротьби з ОУН і УПА, який полягав у депортації сімей учасників повстанського руху. Секретар Львівського обкому КП(б)У Іван Грушецький у доповідній записці М. Хрущову запропонував “провести виселення з окремих сіл [Західної України – А. М.] у віддалені місця Радянського Союзу. Серед них планувалось виселити 4 394 сім’ї в кількості 15 388 чоловік”⁴. Оскільки опір радянській окупації у Карпатському регіоні був одним з найсильніших, то депортація тут здійснювалась найактивніше. В даному випадку біографії мешканців Гуцульщини представляють неабияку наукову цінність.

Польський дослідник М. Броцький відзначає, що “автобіографія є певною фігурою зчитування або розуміння, з якою менш або більш виразно маємо справу у всіх текстах. Наведені фрагменти автобіографії розглядаються як усний текст нарраційний, що містить напіввзуалізовані образи минулого, які є не тільки елементом конструкції розповіді, але також виразом складених значень, контекстів, а також людських емоцій”. Крім того дослідник стверджує, “що емоції теж являються важливим джерелом у дослідженні антропології пам’яті, оскільки завдяки ним можна зрозуміти, яку роль у житті оповідача відіграла певна подія, яке місце вона займає. Завдяки емоціям людина здатна закарбувати певні епізодичні фрагменти пам’яті на все життя”⁵.

Проблема депортації є важливим аспектом вітчизняної історії, а на фоні сучасних подій, які мають місце на сході України, інтерес до її вивчення поступово зростає.

Джерелом даного дослідження є інтерв’ю⁶ з мешканкою Верховинського району. Відзначимо, що в публікації ми послуговуємось мовою оригіналу, зі збереженням стилю мовлення та діалекту.

Зауважимо, що про свої дитячі роки респондентка пам’ятала мало, проте період депортації у її пам’яті зберігся найкраще. Про той час вона згадує таке: “...Я була на другому, брат на третьому, а менша сестра ще не мала року як нас вивезли туди. В Тюмені ми були, на Сибірі. 10 років в тайзі. А відти я вже трохи пам’ятаю. Бідували наші батьки там. В тайгу таку нас завезли, теменну, що одна трясовиця, одні мочири були. Нам сказали: “На білі ведмеді! Ви не вернетесь ніколи на свою Україну”. І так помало збудували там школу якусь, що в нас в одній кімнаті 4 класи було”.

Причина виселення була аналогічна, як і в багатьох інших: “...Ми були вивезені за кулацтво. Жили файно. Мали будинок великий. Господарка була, 19 гектарів поля. “Кулаки!” Таких невинних людей повеселявали”.

Про момент виселення респондентка, посилаючись на дитячий вік, пам’ятала мало. “...А як нас вивозили, я не памітала нічо. В Верховину та й на машину. Їхали ми відти до Тюмені поїздом. Спочатку водов їхали на Саліхар. Потом... Я вже позабувала. Пересадки робили багато. З баржі на пароход, з парохода на якісь лодки. Як буря захопила нас на тім пароході... Памітаю з нами багато людей їхали. Ураган прийшов, то так той пароход хитавсі. Кажут: “...Без паніки, я вас прошу”. Ми плачемо всі, що тонемо. Та буря несла так, що матроси нічого не могли зробити. Та й якось моряки якорями кинули, що зачепилось за дерево і так ми сі втримали, що не втопились... А в тайгу добиралися пішки. Тато казав: “Я ніколи не думав, що та дитина буде жити”. Як виселялися тато взяв бочку сала, цукор.. А там вже вертольотами привозили цукор, а такі брили були як моя рука. Та й чай, вода, риба, гогодзи то всьо з ліса. Нас там одна риба спасала”.

Респондентка відзначила, що період її заслання склав 10 років. Розповідаючи про життя в Сибіру вона пригадує: “Тато покойний робив в лісі, валив ліс бензопелов, а мама була з нами. Нас в 7 років брали в школу. А там всьо маскальське, руске. Тато з мамов говорили по-українськи. Ми теже. Ми нічого не розуміли руску мову, ні одної бук-

ви. Ото що висилені люди одні з одними спілкувалисі собі, а з москалями не годен був. І так що я залишиласі в першому класі ще один рік. Параска, старша моя сестра, вчиласі добре. Якось вона розуміла ту руску мову. Ми дітьми, поки ще були малі, ми не розуміли. Як мама говори, так ми говоримо. А підемо в школу, ми нічо не розуміємо. Ну нічого не “панімаємо” та й всьо. Так було тежко. В кого рускі батьки то було легко вчитися. То вже як відпустили [період повернення в Україну – А. М.], то ми пишемо диктант, правда вчителі нам не зараховували рік. Але все одно кажут: “Як умієте так пишіт”. Ми пишемо, а діти хаха. Та підказуют нам: “І з крапков”.

Оцінюючи політику радянської влади стосовно депортованих, респондентка наголошує: “Знущалися, знущалися з народу! Так забрали би не вижили і не вернутисі на свою Україну”. Зауважує, що не було ні їжі, ні роботи. Кожен виживав як міг. “...Тато мій там робив лодки, ковав коні. Печі робив людям, в пекарні робив. Так що не дав нам загинути. Брав лодку, тай ловив рибу. І ми на рибі вижили. Такі риби ловив величезні: по метру, по півтора. А на дворі буржуйку зробив. Жаримо, та й дітей стільки назбирається до нас: “... любий, дайте нам рибки”. Інші батьки не вмiли ні ловити, ні нічого. Води боєлисі, а тато мій колись робив... Ну ліс плавив по воді. Дараби* називалисі. Збивали талби такі, шо лісовозами не возив ліс, дарабами. Шо води не бойовсі”.

Одразу після переїзду на місце заслання, як згадує респондентка “воєнні помагали бараки строяти. Такі бараки, як отам пилют ліс. І в той барак, як худобу загонили. А потому тато собі нарубав ліса. Памнітаю вже корчували пні, могли вже собі посадити картопельку. Та й на тим місці построїв тато один будиночок, комнатку таку. Тай ми пішли з того барака. Там зброд один був. А з другої сторони вже інший хазяїн собі тулився, потом третій, четвертий. І так вже собі доміки будували”.

Пізнiше життя трохи покращилося – “...було вже легше. Купив нам [тато. – М. А] коровку таку невеличку, як коза. Молочка давала два літри, так шо ми виживали. Бідували... І батьки з нами бідували. Кого туда забрали, то там гаразду не було. Страшно бідував народ. Це 12 років діти мали і йшли в тайгу, на сучі*... Тато пилив, а зима то отак 50 градусів морозу. То отакі морози там, шо ужас. То не годен був піти. Мама нас так завивала до школи, шо лиш очі видно. Не видиш куда йти, трошки просунеш то вже всьо обмерзає”.

Особливу увагу співрозмовниця звертає на те, що до нових умов не кожна особа могла пристосуватись: “...Були такі батьки, шо не вмiли нічого робити, розумієте? Ну нічого. Просили: “... любий, візьміт нас на роботу, бо ми гинемо з голоду”. Та й в 12 років діти йшли у ту тайгу. Сніг такий... Тато лижі такі зробив. Широкі дошки, такі як лижі, та й робив таку дорогу. Далі вже діти за татом йшли та й складали ті сучі, та й зароблели гроші. Люди, які нічого не вмiли, то пухли з голоду. Памнітаю Іллюків... Їх вже давно нема. Памнітаю таке здуте, спухле з голоду, лежить на лужку*, шо ледве дивиться. Каже: “...Дядя він спух”. А тато каже: “Він з голоду спух”. Тато шось трохи давав. Та кожен день не міг давати, бо зароблєв, би сам шось мов, аби вижив в тій тайзі. Страшна була біда на Сибірі”.

Разом з родиною респондентки були депортовані й інші мешканці Верховинщини. “Жіночка там, на тім боці живе. Вона була з нами разом на Сибірі. Тоже була висилена, депортована. Анна звати. І був ще її брат Михайло, там на базарі торгує. Так шо ми сі ще лишили. А то вже всьо вивмирало. Самі діти сі полишили.

* Дараби – плоти, за допомогою яких сплавливали річкою деревину.

* Сучі – залишки деревини.

* Лужко – ліжко.

Респондентка пригадує, що в Сибіру були мешканці практично з цілої Західної України, а також з інших держав: "...там жили з Рівенщини, Львівщини, Верховинщини, Тернопільщини. Були білоруси, німаки, москалі". Особливо жорстко співрозмовниця критикує ментальність росіян "Йой які то пусті люди. Не хотіли нічого робити, москаль нічого не хоче робити. Такий пустий, що Боже борони. Лиш п'є та й курит. І лиш ходет від одних до других. Один руский там каже: "Ну пожалуста, дай бражки напитса, бо умираю". А мій тато каже: "Давай ходи зі мною в ліс, заробиш собі на бражку". "Да я б не шол работать туда в лес, зима так холодна. Да ти что, Иван Иванович". Проте відзначає працьовитість української нації: "...Там самі Українці робили. Пилили ліс, тай на кораблі вивантажували. Такі довгі баржі були, на то грузили. А куди він вже йшов, я не пам'ятаю".

Природні умови були надзвичайно важкі: "...Тайга! Залізеш – всьо! Як ніч у лісі. Так шо тато нас не пускав. У лісі були гогодзи, брусніка, клюква, морошка. Тато брав нас, зв'язував шнурком, так би ми не погубилися. Були діточки шо губилися. А там білі медведі... Боже, там страшна звір. Там памнітаю добре, дитинка якась загубиласі. Тай солдатів зібрали, людей з собаками. Та й знайшли дитинетко. Таке вже було змучене. Як його там не заїла твар ніяка, я не знаю. То чуть-чуть відійшов від дороги в ліс, тай вже тайга така теменна. Ой Боже, Боже. Та й які там білі ночі... Можна робити круглодобово. Пиляла дрова з мамов, жаліла мамку. Мала була, та й та пила така була, "Дружба 2". Та й цілі ночі пилимо дрова. Тайга, проклята тайга". Саркастично респондентка наголошує: "... Тепер самі туди їдут. То вже город, а ми ше жили в посьолку. Викоринили ліси, розбудували то всьо. Такий файний город там, в Тюмені. А тепер їдут нафту добувати. Колись висилали, тепер добровільно їдут".

"...То таке заселення було. Шо вижиете, вижиете. Не вижиете ше ліпше. Та й отаке. Я маленька була, а мама з татом поїхали на лотці. Та й брат, та й ше якийсь чоловік, через ріку Об плили. На корову заготовлети сіно. Як звіялася та буря, як потемніло... Тато так кричів: "Жінки, веслуйте". То шо, знаєте, боявся, шо дитина є. Бо брат мав 8 рочків, поїхав з ними. То ніхто не сподівався, шо буря буде. Та й не далеко, десь кілометр лишився до берега та й та буря їх як ймила*, несла. Негоден був веслувати. Тато кричит: "Ми тонемо, гинемо, веслуйте". Мама покойна каже: "Мені зі страху ні руки не служат ні нічого". В лотці води повно, та жінка вичерпує, брат мій малий тоже вичерпує. Та й приїхали, та й тато начив розказувати нам. Ми так плакали, що чуть сиротами не лишилися".

Респондентка відзначає дружність української нації в засланні. "...А українці тут дружно жили. Ой дружно. Як тут [в Україні. – А. М.] зле жили, то там так любилисі. Ті всі були добрі. Там були всі рідні. А вже як нас освободили, всі там, шо були з нами, приїхали. З Замагори, з Верховини, з Ільців. Так здибаєшсі як з рідним братом. Там любилисі. На празники, Зелені свята йдемо до церкви. Після тато всіх сибіряків брав додому, храмували. Була радість.

Співали ми там українських пісень: "Засвистали козаченьки", "Їхав козак за Дунай". В мене тато такий голос мав. Співав: "Ще не вмерла Україна", "Червоня ружа". Співали люди українських пісень. Якось люди не так багато знали. Мій тато знав багато. Служив у польській армії. Там багато сі понаучував. Прийде неділя, прийдут виселенці, та й столик на дворі, та й так седут, риби нажарут... Тато в нас був і стрілец, глухарів таких бив. Ми голодом не сиділи ані грама. М'ясо кожен раз було. Медведів убивав. Лупив та й шкіри продавов. Він в нас спеціаліст був. Млин мав свій. На воді

* Ймити – схопити, взяти.

орієнтувався. А там вже брат виріс...”. Відзначимо, що в респондентки сформувався образ “батька-героя”, який, ризикуючи власним життям робив усе щоб прогледувати свою сім’ю. Антропологічні студії свідчать, що «легендарний герой – то зазвичай людина, яка щось закладає, щось започатковує – нову епоху, нову релігію, нове місто, новий спосіб життя”⁷. Такий спосіб життя дозволив цілій сім’ї вижити і повернутись додому.

Перебуваючи в Сибіру, респондентка з сестрою часто цікавились у батьків – якою є Україна. “...Нам розказували, що на Україні файно. Багата, родюча. Мама так сі молила, що вони, бандіти, казали: “Ми Вас навечно, на білі медведі”. А мама каже перед тими бандюгами: “Один Бог вічний. Ми не на вічно”. Молиласі, постила би ми всі повернулись”.

Із заслання респондентка разом з родиною повернулася у червні 1959 р. Цей момент вона пригадує з сарказмом, відзначаючи свою непристосованість до гірського життя. “... Ми як ішли в той Пушкар*, нам такі гори були дивні. Як там люди живуть, а як люди туди йдуть? Інтересно було. Бо тепер вже, як приїхають якісь, які ніколи не були в Карпатах, не виділи гори, я їм не дивуюсі. Бо ми так тоді дивувалисі”.

Різі емоції сповнювали душу перед роз’їздом із Сибіру: “...Ми плакали, що ми відти їдемо. Ми вирости там. Тай ми плакали вже за тим краєм. Шо там люди всі знакоми, виселенці. Дітей розводилось, дома строїли, як ми уїжджали. Ми дітьми не хотіли їхати, ми не знали яка то Україна. А мама з татом то страшне хотіли. Мама так молиласі, постила би ми вернулися в Україну”.

Повернення до рідного краю спричинило нові труднощі: “...Не було куда. Нашу хату розібрали. А люди такі безсовісні, шо і образи, і всю посуду... Всьо, шо було, кигали. А хату забрали та й лікарню збудували в Верховині. Та й дідо нас забрав до себе. Ми були два роки в діда. А потом перейшли сюда, на Ільці. Бо там дядько Степан запросив мого тата до себе: “Йди до мене, бо я в Ворохті, а ти тут, аби хату тоже не розібрали”. Та й ми ше там рік у нього жили. Нас приписали там звідки ми родом. Так вже помало, помало тай купив тато якусь стайню, поклав хатинку невелику, би було дві кімнатці”.

В респондентки, з огляду на життєвий досвід, сформувався образ “злого росіянина”, якого вона критикує, практично, цілу розмову. “...Росіяни пхалися до українців, бо українці роботящий народ. Він з голоду не гинув, а ті москалі гинули. Ну нічого не хотів, ну нічого абсолютно. Москаль такий пустий був, шо навіть валінки не міг підшити. Та де. “Іван Іванович. Ти б мене не подшил валенки?”. Каже: “Ти, руский, сам в цій тайзі виріс, тай не вмієш валінки підшити?”. Не хоче і всьо. Пустий народ, страшне пустий. Зато тепер маскаль беться, би нас далі під себе. То вже доста років Україна годувала москальноту! Біда була страшна. Дай Бог аби не було. Хто хоче москалів? Аби попробували всі, шо москаль годен!”.

Продовжуючи дану думку респондентка Василина С. зазначає: “...Всьо навмисно робили, би гинули українці і тогди, і тепер. Знищити українську націю хотят, і так мают намір. О такий то москаль проклятий. Не жалів, шо така малеча, як вушечка. Йой Боже. Так і тепер не жаліє, шо б’ют наших солдатів. О це “брацкий народ?! 70 років ми були під ними та й їм шкода шо ми відсоєдинились. Вони хочут аби [знову. – А. М.] туду, на Сахалін. Та я чула по новинах, шо москалі набудували на 50 тисяч осіб. Я собі думаю, не дай Матінко Божа, би забрали знов туду в тюрми. А ті [мешканці сходу України. – А. М.] кричат: “Путин помоги”. А їх як привезли, та й кричут, шо навіть не шкода. Вам на Україні лихо було? Путіна треба було? А вони гадают, шо з Путіном у мавзолеї будут разом...”.

* Пушкар – місцевість на території сучасного смт Верховина.

У ході даної розмови респондентка самостійно почала давати власну оцінку Українській повстанській армії: "...А УПА були чесні люди, які боролися за Україну. А тепер москаль каже що "...Ми воювали, ви не воювали". Що то Росія завоювала з німцями кінець? Тому йшли воювати проти москалів, та й ворога нищити..."

На такій емоційній ноті, з акцентом на сучасну політичну ситуацію в Україні жінка завершила свою розповідь.

Таким чином, на основі спогадів респондентки вдалося реконструювати побутове та культурне життя українців у місцях депортації. Особливу увагу зосереджено на моменті виселення, охарактеризовано природні умови, міжнаціональні відносини, побутове життя та господарство. Важливе місце відведено окресленню ментальності російського народу та його ставлення до українців. Також особливу увагу акцентовано на моменті повернення в Україну.

Таким чином, збирання наративів має значні дослідницькі перспективи. На наш погляд, із залученням ширшого кола усних історій можна більш детально реконструювати умови життя українців у часи радянської окупації.

1. Магомета А. Антропология пам'яті: історія одного героя / А. Магомета // Студентські історичні зошити. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 30.
2. Baraniuk T. Symboliczne obrazy lat wojny. Narracje z pogranicza / T. Baraniuk // Na pograniczu "nowej Europy": polsko-ukraińskie sąsiedztwo / pod. red. M. Zowczak. – Warszawa : Dig. – S. 320.
3. Trzebiński J. Narracja jako sposób rozumienia świata / J. Trzebiński // Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne: "Postępy Psychologii", 2002. – S. 87.
4. Зрайко Б. Депортація населення західноукраїнських земель, 1944–1953 рр. [Електронний ресурс] / Б. Зрайко. – Режим доступу: <http://www.territoryter.ror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=375>.
5. Brocki M. Semiona pamięci w etnografii / M. Brocki // Konteksty : polska sztuka ludowa : antropologia kultury, etnografia, sztuka. – Т. 57. – Warszawa : Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2003. – S. 93.
6. Респондент Василина С., 1949 р. н. Верховинський р-н, Івано-Франківська обл. Записав А. Магомета, 7 травня 2015 р.
7. Jarecka U. Niekczemny wojownik na słusznej wojnie / U. Jarecka. – Warszawa : Trio, 2009. – S. 51.

Андрей Магомета
(г. Івано-Франківск, Україна)

"В Сибирь! На белые медведи..." Воспоминания депортированной

На основе нарративного исследования отражено биографию жительницы Верховинщины, которая в детском возрасте вместе с семьей была депортирована в Сибирь. В публикации очертаны бытовая жизнь и отношения с представителями других национальностей в ссылке. Особое внимание обращено на ее возвращение на родину.

Ключевые слова: *наратив, депортация, УПА, Сибирь, москаль.*

Andriy Mahometa
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

"In Siberia! To polar bears ..." Deported woman memories

The biography of Verkhovyna Region inhabitant, who is a childhood, was deported to Siberia with her family is highlighted in this article on the braces of the narrative investigation. This paper consists the information about domestic life and relations with the representatives of the other nationalities during the exile. A special attention is, paid to the return of the respondents return in to Ukraine.

Key words: *narration, deportation, UPA, Siberia, Moskal.*